

บทที่ 3 ภูมิภาค

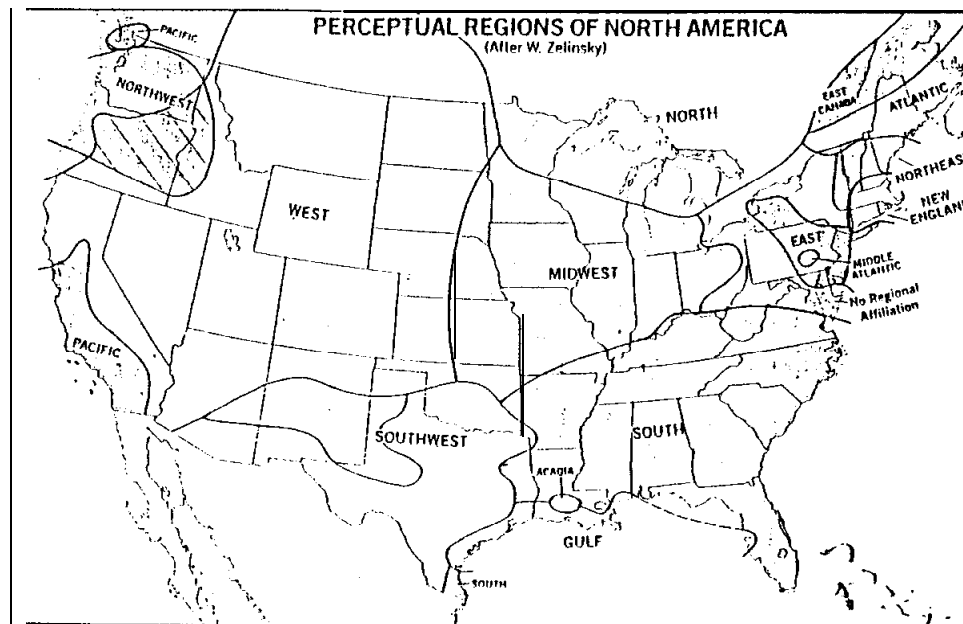
มโนภาพของภูมิภาค

เมื่อเรากล่าวถึงพื้นที่บางส่วนของประเทศ เช่น ตะวันตกกลางของสหรัฐอเมริกา (Midwest) ภาคกลางของประเทศไทย (Central Region) หรือกล่าวถึงพื้นที่บนผิวโลกที่อยู่ห่างไกล เช่น ตะวันออกไกล (Far East) หรือส่วนที่เป็นเขตมหานครที่เราอาศัยอยู่ เราใช้มโนภาพทางภูมิภาค (regional concept) เราเกิดความเข้าใจเกี่ยวกับ ระยะทาง หรือพื้นที่เฉพาะแห่ง ด้วยการใช้อินดภาพ (image) ที่เกิดขึ้นในสมองเกี่ยวกับสิ่งที่กล่าวถึง

แต่ละคนมีความคิดเกี่ยวกับความหมายของคำว่า **ภูมิภาค** (region) และใช้มโนภาพทางภูมิภาคเหมือนเป็นกรอบสำหรับอ้างอิง (frame of reference) **ภูมิภาคมีขอบเขตหรือมีเนื้อที่** (area) ตัวอย่างเช่นการเรียกชื่อภูมิภาคเป็นทางการว่า **ตะวันตกกลาง** ถ้าเป็นภูมิภาคในสหรัฐอเมริกาจะมีการกำหนดขอบเขตไว้หลายลักษณะตามความคิดที่ต่าง ๆ กันเช่น ในหนังสือ North America ของจอห์น แพตเตอร์สัน (John Paterson) กล่าวว่า ตะวันตกกลางประกอบด้วยรัฐ โอไฮโอ (Ohio) มิชิแกน (Michigan) อินเดียนา (Indiana) อิลลินอยส์ (Illinois) วิสคอนซิน (Wisconsin) มินนิโซตา (Minnesota) ไอโอวา (Iowa) และมิสซูรี (Missouri) แต่ในความรู้สึกทางวัฒนธรรมได้รวมพื้นที่เขตอุตสาหกรรมหนักในรัฐเพนซิลเวเนีย (Pennsylvania) และเวอร์จิเนียตะวันตก (West Virginia) เข้าไปด้วย (ดูรูปที่ 3.1) เมื่อเปรียบเทียบคำนิยามนี้กับที่ โอติส สตาร์กี้ (Otis Starkey) เจ. เลวิส โรบินสัน (J. Lewis Robinson) และครน มิลเลอร์ (Crane Miller) ให้นิยาม คำว่าตะวันตกกลาง ไว้ในหนังสือ The Anglo American Realm ว่าประกอบด้วยรัฐตอนกลางทางตะวันตกเฉียงเหนือ (The west North Central) ทั้งหมด ได้แก่ รัฐนอร์ทดาโคตา เซาท์ดาโคตา (North and South Dakota) เนบราสกา (Nebraska) แคนซัส (Kansas) มินนิโซตา ไอโอวา และมิสซูรี ทั้งผนวกบริเวณทางตะวันตกของรัฐวิสคอนซิน และอิลลินอยส์ เข้าไว้ด้วย หรือที่วิลเบอร์ ซิลินสกี (Wilbur Zelinsky) ทำแผนที่ภูมิภาคแบบสัญชาตญาณของทวีปอเมริกาเหนือ (the perceptual regions of North America) ได้กำหนดให้ภูมิภาคตะวันตกกลางประกอบด้วย คินแคน 12 รัฐ (ดูรูป 3.2) จากโอไฮโอไปทางตะวันตกถึงแคนซัส เนบราสกา และดาโคตา ความเข้าใจของทั้งสามฝ่ายเกี่ยวกับคำว่า ตะวันตกกลาง

รูปที่ 3.1 แผนที่สหรัฐอเมริกา

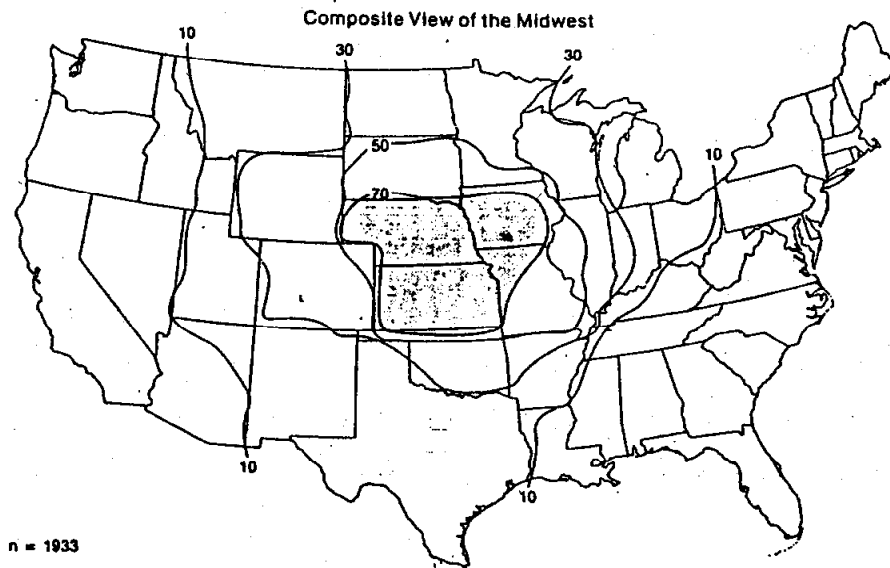

Reproduced by permission from the Annals of the Association of American Geographers, Volume 70, 1980, p. 14, fig. 5

รูปที่ 3.2 แผนที่ภูมิภาคแบบสัญชาตญาณของสหรัฐอเมริกา

ที่มา : Blij, Harm J. de and Peter O. Muller. 1988 , 224

ความเข้าใจของทั้งสามฝ่ายเกี่ยวกับคำว่า ตะวันตกกลางเป็นภูมิภาคอเมริกาภูมิภาคหนึ่ง ยังแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ความคิดเห็นทั้งหมดที่แตกต่างกันเป็นผลมาจากการใช้เกณฑ์ที่แตกต่างกันมา กำหนดความหมายของภูมิภาค เมื่อไหร่ก็ตามที่มีข้อมูลที่เกี่ยวข้องเพิ่มขึ้น ก็สามารถเปลี่ยนแปลงคำนิยามนั้นได้ ภูมิภาคตะวันตกกลางไม่เคยมีขอบเขตแน่นอน แต่ส่วนใหญ่ยอมรับกันว่า คือภูมิภาคที่เป็นชนบท เมืองเล็กๆ ตั้งอยู่ระหว่างภาคตะวันออกซึ่งมีความเป็นเมืองสูง กับภาคตะวันตกที่ต่ำห้ง ปัจจุบันบริเวณที่เรียกว่าตะวันตกกลางเปลี่ยนไปจากเดิม เมื่อ พ.ศ. 2428 (ค.ศ. 1985) เจมส์ ชาร์ตริจ (James Shartridge) ได้ศึกษาสัญชาตญาณทางภูมิภาคและความรู้สึกที่คนเป็นส่วนหนึ่งของภูมิภาคตะวันตกกลาง จากนักศึกษามหาวิทยาลัย 32 รัฐ จำนวน 1933 คน พบว่านักศึกษาส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันกับชาร์ตริจและคณะ ซึ่งพอใจที่ภูมิภาคตะวันตกกลางไม่ผนวกมิชิแกนและโอไฮโอเข้าไว้ด้วย และพบว่าขอบเขตของภูมิภาคตะวันตกกลางเคลื่อนไปอยู่บริเวณที่ราบใหญ่ (Great Plains) ทางตะวันตก (ดูรูปที่ 3.3) ส่วนทางตะวันออกของขอบเขตเดิม เช่นรัฐโอไฮโอ อินเดียนา มีความเป็นเมืองและย่านอุตสาหกรรมมาก

รูปที่ 3.3 ภาพรวมของมิดเวสต์จากสัญชาตญาณของนักศึกษามหาวิทยาลัยรวม 32 รัฐ เส้นเสมอภาคแสดงถึงร้อยละของนักศึกษาซึ่งระบุว่าพื้นที่นั้นๆ เป็นส่วนหนึ่งของภูมิภาคมิดเวสต์

ที่มา : Shartridge, 1985 , 49. อ้างจาก บงกชรัตน์ เศรษฐศิริศักดิ์. 2529. ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม, 14

ทุกภูมิภาคมีที่ตั้ง (location) บนพื้นโลก เช่นทวีปยุโรปมีพื้นที่กว้างใหญ่อยู่ทางตะวันตกตอนปลายสุดของดินแดนยูเรเชีย (Eurasia) ซึ่งเป็นคาบสมุทรขนาดใหญ่ของภาคพื้นทวีป ถ้าบอกว่าทวีปยุโรปตั้งอยู่ระหว่างละติจูด 36 - 71 องศา 8 ลิปดาเหนือ กับ ลองจิจูด 9 องศา 30 ลิปดาตะวันตก - 66 องศาตะวันออก ประเทศไทยตั้งอยู่ตอนกลางของคาบสมุทรอินโดจีน หรือตอนกลางของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บอกว่าประเทศไทยตั้งอยู่ระหว่างละติจูด 5 องศา 37 ลิปดา - 20 องศา 27 ลิปดาเหนือ กับลองจิจูด 97 องศา 22 ลิปดา - 105 องศา 37 ลิปดาตะวันออก การบอกที่ตั้งของภูมิภาคโดยอ้างถึงระบบโครงข่ายบนพื้นโลก ด้วยค่าละติจูด (latitude) และลองจิจูด (longitude) เรียกว่า **ที่ตั้งสัมบูรณ์** (absolute location) แต่การแสดงตำแหน่งที่ตั้งด้วยการระบุเป็นตัวเลข บ้างครั้งก็ไม่ค่อยมีความหมายในทางปฏิบัติเท่าไรนัก เพราะที่ตั้งจะเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับภูมิภาคอื่นๆอีก เช่น อเมริกากลาง (Middle America) อิเควทอเรียลแอฟริกา (Equatorial Africa) เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Southeast Asia) ชื่อเหล่านี้แสดงให้เห็น **ที่ตั้งสัมพัทธ์** (relative location) บอกให้รู้ว่าภูมินาณั้นตั้งอยู่ส่วนใดของพื้นผิวโลกหรือสัมพันธ์กับสถานที่ใด (Harm and Peter 1988, 1-2) เช่นประเทศไทยตั้งอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีพรมแดนติดต่อกับ ประเทศสหภาพพม่า สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว กัมพูชา และสหพันธรัฐมาเลเซีย เป็นต้น

เขตเชื่อมต่อและเส้นแบ่งเขตระหว่างภูมิภาค

ในการแบ่งเขตภูมิภาค จะต้องพิจารณาเรื่องต่อไปนี้ ประการแรกต้องเข้าใจว่าอะไรทำให้ภูมิภาคมีความคล้ายคลึงและแตกต่างกัน อะไรเป็นลักษณะร่วมและยึดเหนี่ยวภูมิภาคให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ หรือเรียกว่าลักษณะเฉพาะที่เป็นแกนร่วม ประการที่สองกำหนดจุดหรือเขตที่ลักษณะเหล่านี้ลดลงจนสังเกตเห็นได้ และมีลักษณะอื่นของภูมิภาคอื่นเข้ามาแทนที่ ตามปกติจะมีเขตเชื่อมต่อหรือเขตที่มีการเปลี่ยนแปลง (transition zone) อันกว้างใหญ่ จนยากที่จะกำหนดเส้นแบ่งเขตให้ชัดเจน

ภูมิภาคส่วนใหญ่จะประกอบด้วยบริเวณชายขอบ (periphery) ซึ่งเป็นบริเวณที่ลักษณะเฉพาะหรือสำคัญของภูมินาณคล้ายตัวลงที่ละน้อยๆ เมื่อมาถึงบริเวณนี้ กับ **บริเวณแกนกลาง (core) ของภูมิภาค** โดยปกติแบบรูปทางพื้นที่ตามการพัฒนาการของมนุษย์มีแนวโน้มที่จะรวมกันอยู่ที่จุดศูนย์กลางหรือที่แกนกลาง สิ่งนี้อาจเป็นปรากฏการณ์ทางกายภาพ เช่นที่ราบอันดลูม สมบูรณ์ดุ่มแม่น้ำ ชายฝั่งทะเล หรือจุดที่เส้นทางคมนาคมมาบรรจบ หรืออาจเป็นพัฒนาการทางวัฒนธรรม เช่นเมืองใหญ่ศูนย์กลางเศรษฐกิจ หรือศูนย์กลางทางการเมือง ทางทหาร ทางการศึกษา เป็นต้น แกนกลางของภูมิภาคที่เด่นชัดส่วนใหญ่จะมีลักษณะดังกล่าวครบทุกอย่างคือเป็นบริเวณที่

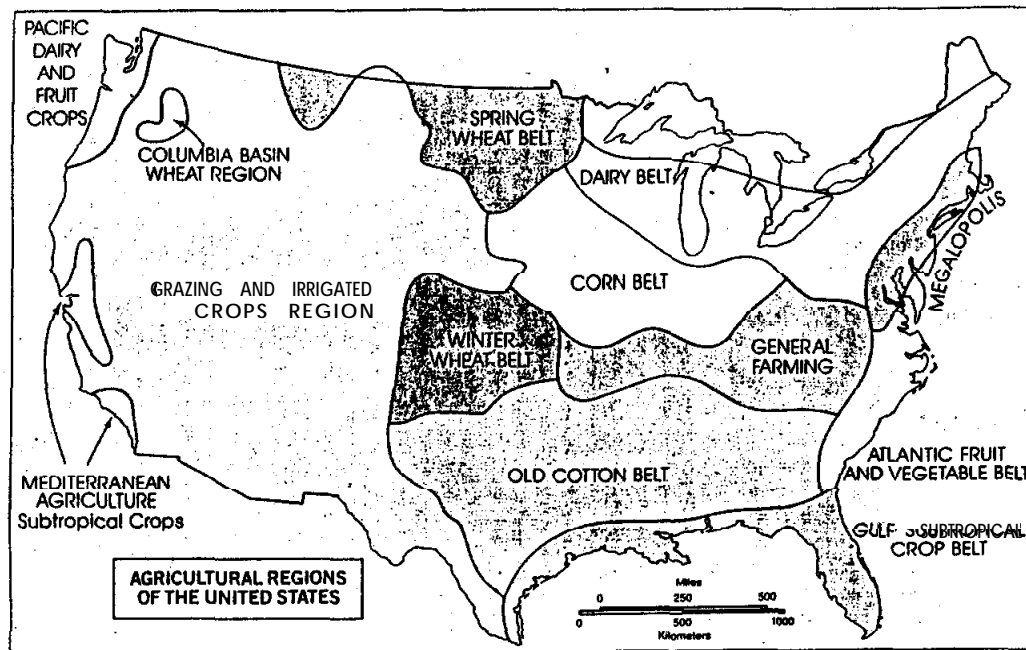
ใหญ่ที่สุดและมีประชากรหนาแน่นที่สุด เป็นแหล่งรวมกิจกรรมทางด้านเศรษฐกิจส่วนใหญ่ของภูมิภาค เป็นเมืองหลวงและเป็นบริเวณที่กำหนดรูปแบบวัฒนธรรมของภูมิภาคด้วย ตามปกติ บริเวณแกนกลางเป็นจุดเริ่มต้นที่จะพัฒนาลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของภูมิภาคทั้งภูมิภาค แล้วแพร่กระจายอิทธิพลไปครอบคลุมบริเวณโดยรอบ เท่าที่สภาพทางกายภาพและวัฒนธรรมดั้งเดิม จะช่วยให้ บางบริเวณสภาพเหล่านี้แตกต่างกันมากหรือห่างไกลกันมาก ทำให้ไม่สามารถปรับตัวเข้ากับอิทธิพลที่แพร่กระจายมาจากแกนกลางได้ บริเวณที่ห่างไกลนี้จะตั้งอยู่ในเขตเชื่อมต่อ ซึ่งอาจถูกชักจูงหรือบีบบังคับจากศูนย์กลางของอีกแห่งหนึ่งที่ใกล้กว่าและมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันมากกว่า ตัวอย่างแกนกลางของภูมิภาคที่เด่น ได้แก่ภูมิภาคลอนดอน (London Region) และภูมิภาคปารีส (Paris Region) ทั้งสองบริเวณเป็นศูนย์กลางของการควบคุมทางการเมือง ศูนย์กลางตลาดใหญ่ ศูนย์กลางการพัฒนาและแพร่กระจายวัฒนธรรมของภูมิภาค เส้นทางการขนส่ง แบบรูปเส้นทางสัญจร และความหนาแน่นมุ่งไปยังภูมิภาคทั้งสอง แนวเขตภูมิภาคอาจกำหนดโดยอาศัยทิศทางของแบบรูปเส้นทางสัญจร ที่มุ่งไปสู่แกนกลางของภูมิภาค หรือบนพื้นฐานของการกระทำระหว่างกัน ที่มีอยู่ร่วมกันในภูมิภาคหนึ่ง

ลักษณะทางกายภาพที่เด่นชัด เช่น เทือกเขา มักทับสนิทกับเขตเชื่อมต่อที่เปลี่ยนจากลักษณะภูมิภาคหนึ่งไปเป็นอีกภูมิภาคหนึ่ง ภูเขาอาจทำหน้าที่เป็นสิ่งกีดขวางการเคลื่อนที่ หรือการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม แต่ถ้าใช้ลักษณะกายภาพดังกล่าวเป็นแนวแบ่งเขตภูมิภาค (Region boundary) ในภายหลังอาจฉ้อฉลหรือสร้างความยุ่งยากให้ได้ เพราะการครอบครองของมนุษย์บนสองฟากของเส้นแบ่งเขตอาจเปลี่ยนแปลงไป หรือข้ามเส้นแบ่งเขตจนมาบรรจบกัน จึงเป็นการยากที่จะเห็นเส้นแบ่งเขตทางวัฒนธรรม หรือทางด้านกายภาพที่ชัดเจนหรือเหมาะสมระหว่างภูมิภาค

ลักษณะต่างๆทางภูมิภาคจะเปลี่ยนแปลงไปที่ละเล็กทีละน้อยบนพื้นที่ และภายในเขตเชื่อมต่อระหว่างภูมิภาค อาจมีทั้งลักษณะที่คล้ายคลึงกันและแตกต่างกันกระจายเป็นบริเวณกว้าง ลักษณะนี้อาจปรากฏแม้ในบริเวณที่ใช้เทือกเขาใหญ่เป็นเส้นแบ่งเขตภูมิประเทศ ทะเล อาจเป็นเส้นแบ่งเขตที่ชัดเจนกว่า แต่บทบาทของทะเลในฐานะที่เป็นสิ่งขวางกั้นได้ลดลงมาก เพราะการปฏิวัติในด้านการคมนาคมและการขนส่งสมัยใหม่ แม่น้ำก็อาจเป็นสิ่งกีดขวางกันทางกายภาพ แต่สำหรับแม่น้ำที่ใช้เดินเรือได้ แม่น้ำจะเป็นตัวเชื่อมโยงพื้นที่ที่ตั้งอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำ โดยอาศัยแม่น้ำเพื่อติดต่อค้าขายกัน พื้นที่เหล่านี้จะกลายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม ส่วนแม่น้ำที่ใช้เดินเรือไม่ได้ อาจช่วยส่งเสริมการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมในลุ่มน้ำของตน และอาจอาศัยน้ำในแม่น้ำสำหรับการชลประทานซึ่งตามปกติลุ่มน้ำทั้งหลายก็เป็นหน่วยภูมิภาคทางด้านกายภาพและค้ำมนุษย์ด้วยเช่นกัน

แนวแบ่งเขตภูมิภาคมักไม่ใคร่คงที่ เมื่อสังคมมีการเปลี่ยนแปลง สภาพการแสดงออกทางพื้นที่ของสังคมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย สาเหตุดังกล่าวเกิดจากผลของการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี เช่น การปรับปรุงการคมนาคมทำให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในพื้นที่ และเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาของลักษณะที่สำคัญๆ ของชุมชน ปัจจัยใหม่ๆ หรือค่านิยมใหม่ๆ อาจเกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจหรือการเมือง ซึ่งอาจก่อให้เกิดแกนกลางแห่งใหม่ หรือกีดกันดินแดนเดิมออกไปหรือผนวกดินแดนใหม่เข้ามา นอกจากนี้ การรุกราน ความมีชัย การอพยพ วัฒนธรรมเปลี่ยน หรือได้รับอิทธิพลอย่างรุนแรงจากพื้นที่อื่น หรืออาจรับวัฒนธรรมจากนอกภูมิภาคเข้ามา การผลิตในรูปแบบใหม่ๆ เพื่อปฏิบัติสภาพเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงในเรื่องการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์และการใช้ที่ดิน ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงสภาพและเอกลักษณ์ของผู้ตั้งถิ่นฐาน อาจทำให้ภูมิภาคผิวดินหรือเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ภูมิภาคจะหายไปหรือภูมิภาคใหม่เกิดขึ้นมาแทนที่ ก็ต่อเมื่อเวลาล่วงเลยไปช้านาน หรือเมื่อมีสถานการณ์พิเศษเกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม สิ่งแวดล้อมทางกายภาพค่อนข้างคงที่ แม้ว่าอิทธิพลของมันจะเปลี่ยนแปลงไปเมื่อมนุษย์เปลี่ยนแปลง สิ่งแวดล้อมนั้นก็ช่วยรักษาความต่อเนื่องทางภูมิภาคไว้ในขณะที่กาลเวลาผ่านไป มนุษย์เปลี่ยนไป แต่ระยะทางทางกายภาพ พื้นที่ และทำเลที่ตั้งจะคงที่ (Rhoads Murphey 2531, 22-30)

ลักษณะของภูมิภาคจะประกอบด้วยสิ่งที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือเหมือนกัน บางครั้งภูมิภาคจะแยกออกจากกันอย่างชัดเจน รู้ได้ว่าภูมิภาคสิ้นสุดที่ใด และภูมิภาคอื่นเริ่มต้นตรงไหน เช่นในอียิปต์ แนวแบ่งเขตภูมิภาคจะเห็นชัดเจนระหว่างพื้นที่สีเขียว เขตชลประทาน เขตเพาะปลูกริมแม่น้ำไนล์ และทะเลทรายที่แผ่กระจายถนัดออกไปเป็นบริเวณกว้าง ในแผนที่จะใช้เส้นประเป็นเขตแบ่งอาณาเขตภูมิภาค เมื่อถัดจากแนวมันออกไป ทุกสิ่งทุกอย่างไม่ว่าความหนาแน่นของประชากร คุณภาพของดิน พืชพรรณ และการใช้ที่ดิน จะเปลี่ยนแปลงไป แต่โดยปกติความแตกต่างของภูมิภาคก็ไม่ชัดเจนเสมอไป จากตัวอย่าง เขตปลูกข้าวโพค (Corn Belt) ของสหรัฐอเมริกา (ดูรูปที่ 3.4) จะให้เห็นข้อแตกต่างกันอย่างชัดเจนได้ดี ถ้าเดินทางจากทางเหนือของแคนดักก็ไปอิดลินอยส์ หรือ อินเดียนา ท่านจะไม่สงสัยเลยหากพบไร่ข้าวโพคเพิ่มมากขึ้น แต่พื้นที่เกษตรทั้งหมดไม่ได้ปลูกเฉพาะข้าวโพค แม้ว่าจะอยู่ในเขตข้าวโพคก็ตาม ข้อแตกต่างที่พบเห็นในแคนดักก็ และอิดลินอยส์ ขึ้นอยู่กับระดับของความชื้น ดังนั้นเพื่อที่จะให้คำจำกัดความของเขตปลูกข้าวโพค และแสดงลงในแผนที่ได้ จึงจำเป็นต้องสร้างเกณฑ์ ตัวอย่างเช่นจะต้องปลูกข้าวโพค 50 เปอร์เซ็นต์ หรือมากกว่าของพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด แต่แนวที่ลากแบ่งเขตภูมิภาคเกษตรกรรมในภูมิภาคประเทศ จะเห็นไม่ชัดเจนเท่าเส้นเขตแดนล้อมรอบพื้นที่การเกษตรบริเวณลุ่มแม่น้ำไนล์ของอียิปต์

From ECONOMIC GEOGRAPHY by J. Wheeler and P. Muller. Copyright © 1981 John Wiley & Sons, Inc. Reprinted by permission of John Wiley & Sons Inc.

รูปที่ 8.4 ภูมิภาคการเกษตรของสหรัฐอเมริกา

ที่มา : Blij, Harm J. de and Peter O. Muller. 1988 , 230

จากที่กล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า มีการกำหนดความหมายและขอบเขตของภูมิภาคไว้หลายลักษณะ พื้นที่หนึ่งอาจมีลักษณะเด่นชัด และมีความสอดคล้องภายใน เพราะพื้นที่นั้นมีการกระจายของภูมิอากาศ ธรณีสัณฐานและดินในลักษณะเฉพาะคน หรือพื้นที่นั้นมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โครงสร้างทางอาชีพ การใช้ที่ดิน หรือ ภาษา ที่เป็นลักษณะเฉพาะของคนก็ได้ นอกจากนี้ความแตกต่างเชิงพื้นที่ (areal difference) อาจกำหนดได้จากการบริการฝ่ายปกครอง บริการด้านธุรกิจ หรือความสัมพันธ์ทางการค้า ซึ่งครอบคลุมอาณาเขตใดอาณาเขตหนึ่งโดยเฉพาะ เราอาจอธิบายและกำหนดขอบเขตของภูมิภาคต่างๆ บนแผนที่ได้ เช่นภูมิภาคการเกษตร ภูมิภาคภูมิอากาศ ภูมิภาคศาสนา หรือภูมิภาคการเมือง เป็นต้น ภูมิภาคบางประเภทสามารถเห็นได้ชัดเจน และมีไม่กี่ภูมิภาคที่ทับกับภูมิภาคอื่นได้สนิท ปัจจัยหรือลักษณะเฉพาะหลายๆอย่าง ทำให้พื้นที่หนึ่งแตกต่างไปจากพื้นที่อื่นๆ อาจแปรผันในการกระจายทางพื้นที่ร่วมกัน ตัวอย่าง การกระจาย

ของลักษณะต่างๆในเมืองใหญ่ เช่นหนังสือพิมพ์ของเมือง จะกระจายครอบคลุมพื้นที่บริเวณหนึ่ง การค้าจะครอบคลุมพื้นที่อีกบริเวณหนึ่ง ที่ราบหรือดุ่มแม่น้ำซึ่งเป็นที่ตั้งของเมือง จะครอบคลุมอีกบริเวณหนึ่ง นอกจากนี้บริการที่อาศัยความชำนาญพิเศษ เช่นเส้นทางเดินรถโดยสารประจำทาง หรือบริการห้องสมุด จะครอบคลุมพื้นที่อีกบริเวณหนึ่ง เขตปกครองทางการเมืองก็ยังคงคุมพื้นที่อีกบริเวณหนึ่ง ซึ่งไม่ค่อยตรงกับพื้นที่แท้จริงของชุมชนเมือง

โครงสร้างของภูมิภาคนิยม

การพิจารณาโครงสร้างของภูมิภาค โดยคำนึงกรอบทางกายภาพ ลักษณะและหน้าที่ทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม รวมทั้งภาพลักษณ์ของภูมิภาค และความจงรักภักดีของประชาชน สิ่งต่างๆที่เกี่ยวข้องเหล่านี้ นักจิตวิทยาเรียกว่า **เกสตัลต์** (Gestalt)¹ ซึ่งหมายถึงแบบรูปของปัจจัยต่างๆ ในแต่ละลักษณะ (aspect) ของพื้นที่หนึ่งๆ ที่ปรากฏอยู่ในภาพรวมจะเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับลักษณะอื่นๆ และจะไม่สามารถเข้าใจลักษณะดังกล่าวได้อย่างสมบูรณ์ ถ้าไม่ได้เห็นมันอยู่ร่วมกับลักษณะอื่นๆ และเราจะไม่สามารถเข้าใจพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งโดยส่วนรวมได้ ถ้าไม่ได้เห็นลักษณะที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของพื้นที่นั้นทั้งหมด ความสำคัญในภาพรวมหรือความสำคัญในแบบรูปของลักษณะเฉพาะต่างๆเชิงพื้นที่ ในจิตใจของประชาชนนั้นเรียกว่า **ภูมิภาคนิยม** (regionalism) หรือในกรณีของประเทศเรียกว่า **ชาตินิยม** (nationalism) การแบ่งแยกดินแดนหรือความต้องการเป็นอิสระทางการเมือง เป็นลักษณะของภูมิภาคนิยมที่เด่นชัดคล้ายกับชาตินิยม แต่ไม่ถึงขั้นเรียกร้องเอกราชอย่างสมบูรณ์ ภูมิภาคนิยมเกิดจากความตระหนักในเรื่องความแตกต่างเชิงพื้นที่ ประชาชนจะถือว่าตัวเองเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพื้นที่ และลักษณะเฉพาะของพื้นที่ที่ตนอาศัยอยู่ รวมทั้งอาหารการกิน การแต่งกาย รูปร่างลักษณะของที่อยู่อาศัย รูปแบบทางศิลป ทัศนคติ ทางการเมือง ภูมิทัศน์ เทศกาลต่างๆ และคุณลักษณะอย่างอื่นที่

¹ พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ - ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2524

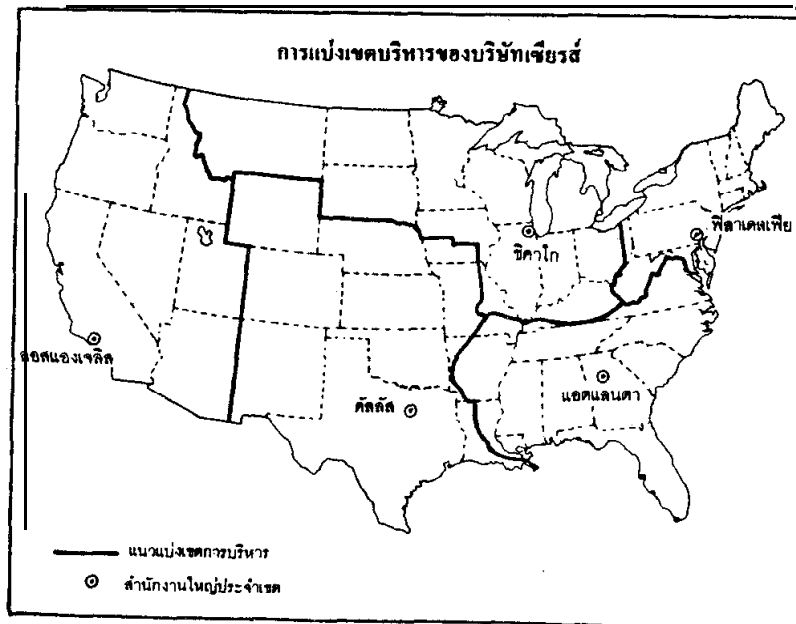
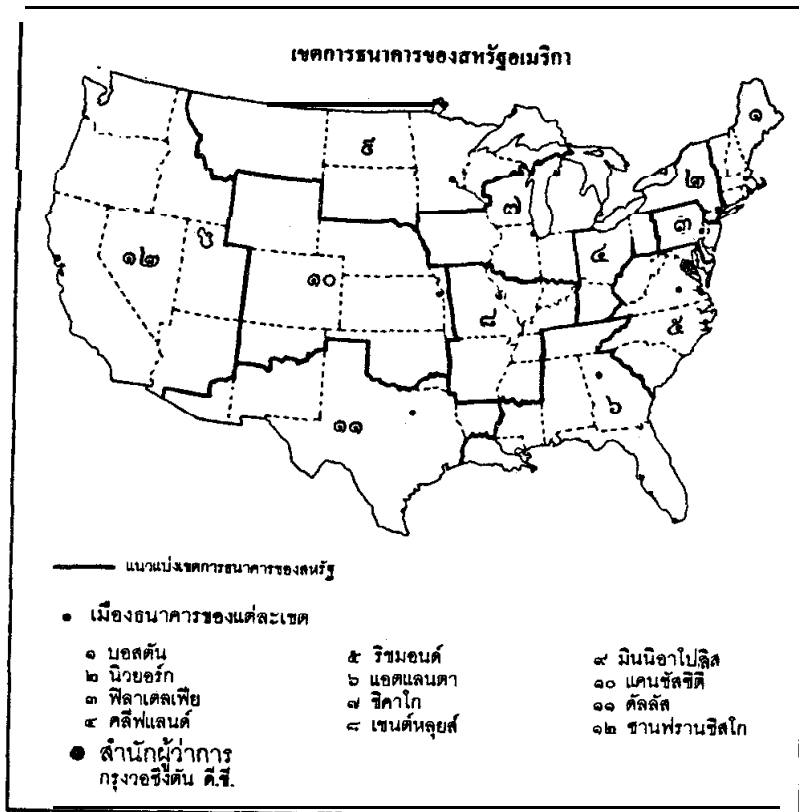
อธิบายคำ **เกสตัลต์** ว่าเป็นภาษาเยอรมัน หมายถึงรูปแบบ แบบอย่าง โครงสร้าง หรือสิ่งที่ปรากฏให้เห็นรวมทั้งหมด เป็นการมองรวมทั้งหมด โดยถือว่าสิ่งที่เรากำลังศึกษานั้น แม้จะประกอบด้วยส่วนต่างๆ แต่เมื่อรวมกันแล้วก็กลายเป็นสิ่งใหม่ ที่มีลักษณะเฉพาะของตนเอง ในการศึกษาเราจะต้องย้่าลักษณะรวมนี้ ไม่ใช่วิเคราะห์แยกลักษณะรวมออกเป็นส่วนประกอบต่างๆ ความคิดนี้เป็นพื้นฐานของจิตวิทยาเกสตัลต์ที่เกิดในประเทศเยอรมนี ในต้นศตวรรษที่ 20

แตกต่างกันไป ในแต่ละภูมิภาค ภาษามักใช้เป็นเครื่องมือในการจัดภูมิภาคนิยมและเป็นมาตรฐาน ในการกำหนดขอบเขตของภูมิภาค ตัวอย่างเช่นชาวแฟลนเดอร์ (Flander) เชื้อสายเยอรมัน เป็นประชากรกลุ่มหนึ่งของเบลเยียม พยายามรักษาเอกลักษณ์ของคนไว้ โดยยังคงใช้ภาษาตระกูลเยอรมนิก หรือชาวแคนาดา เชื้อสายฝรั่งเศส ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเซนต์ลอว์เรนซ์ (ST. Lawrence) รัฐควิเบก (Quebec) ยังคงนิยมใช้ภาษาฝรั่งเศส เป็นต้น

แม้ภาษาอาจเป็นเครื่องหมายแสดงเอกลักษณ์ของภูมิภาค แต่ภาษาที่ไม่ใช่ปัจจัยที่จำเป็น หรือเพียงพอสำหรับภูมิภาคนิยม เพราะภูมิภาคที่แท้จริงอาจดำรงอยู่ได้ โดยปราศจากภาษาของ ภูมิภาค เช่น สวิตเซอร์แลนด์ แสดงให้เห็นภูมิภาคนิยมที่อาศัยปัจจัยอื่นที่มีความเด่นชัดเป็นพิเศษ ก็อยู่ในเขตภูเขาที่ค่อนข้างโดดเดี่ยว มีความแตกต่างทางกายภาพกับบริเวณที่อยู่โดยรอบอย่างมาก และยังมี ความแตกต่างทางด้านภาษาภายในภูมิภาคอีกด้วย

ลักษณะเฉพาะของภูมิภาค

ลักษณะความกลมกลืนภายในภูมิภาค สามารถพิจารณาได้โดย ใช้เกณฑ์จากมนุษย์ (วัฒนธรรม เศรษฐกิจ) และเกณฑ์จากธรรมชาติ (ลักษณะทางกายภาพ) ประเทศจะเป็นภูมิภาค ทางการเมือง ที่มีเส้นเขตแดนแน่นอน มีสัญชาติ กฎหมาย รัฐบาล และการปกครอง เช่นเดียวกับภูมิภาคธรรมชาติ เช่น เทือกเขารอกกี หรือดินดอนสามเหลี่ยมลุ่มแม่น้ำมิสซิสซิปปี จะแสดง ลักษณะเด่นทางกายภาพโดยเฉพาะ มลรัฐควิเบก และเขตปลูกข้าวโพด เป็นรูปแบบของภูมิภาค วัฒนธรรมและภูมิภาคเกษตรกรรมตามลำดับ ภูมิภาคที่ใช้ความกลมกลืน (homogeneity) ภายใน เป็นตัวกำหนดตามลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นลักษณะเฉพาะและมองเห็นได้ชัดเจนใน บริเวณพื้นที่นั้น เช่นบริเวณพื้นที่เป็นภูเขา บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ เรียกว่า **ภูมิภาคตามลักษณะ (formal regions)** ส่วนภูมิภาคที่เป็นแกนกลางของเมือง เป็นศูนย์รวมของกิจกรรม หรือเป็นจุด รวมของปฏิสัมพันธ์ระหว่างภูมิภาค เรียกว่า **ภูมิภาคตามหน้าที่ (functional regions)** เป็นภูมิภาคที่กำหนดหน้าที่หรือกิจการที่เป็นองค์ประกอบของภูมิภาคนั้น และมีความเกี่ยวพันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เช่นบริเวณที่เป็นย่านอุตสาหกรรม บริเวณที่เป็นย่านธุรกิจการค้า ตัวอย่างเช่น สหพันธรัฐนาซาร์ แบ่งสหรัฐอเมริกาออกเป็น 12 เขต แต่ละเขตประกอบด้วยภูมิภาคทางการค้า และการเงิน ตั้งอยู่โดยรอบศูนย์กลางทางการเงินในชุมชนเมือง ในเขตนั้นๆ (รูปที่ 3.5) อีก รูปแบบหนึ่งของภูมิภาคตามหน้าที่คือ บริษัทเชิรส์โทรบัก แบ่งสหรัฐอเมริกาออกเป็นเขตหลัก 5 เขต และรองอีก 11 เขต แต่ละเขตมีศูนย์กลางในเขตชุมชนเมืองสำหรับใช้เป็นโกดังสินค้า และเป็นศูนย์กลางสำหรับให้บริการแก่เขตนั้นๆ แต่ละเขตจะเสนอสินค้าที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อย ซึ่งสะท้อนให้เห็นความต้องการ รสนิยม และความพอใจของผู้บริโภคที่ไม่เหมือนกัน การแบ่ง

รูปที่ 8.5 แผนที่การแบ่งภูมิภาคของสหรัฐอเมริกา

ที่มา : Murphey , Rhoads . 2531 ขอบข่ายภูมิศาสตร์ , 34

สหรัฐอเมริกาและแคนาดาออกเป็นมดรัฐและมณฑล หรือแบ่งประเทศไทยออกเป็นจังหวัด เป็นตัวอย่างของภูมิภาคตามหน้าที่

ภูมิภาคตามหน้าที่ แตกต่างจากภูมิภาคตามลักษณะตรงที่ไม่ได้คำนึงถึงลักษณะทางกายภาพ แต่เน้นด้านหน้าที่ของภูมิภาคนั้นๆเป็นสำคัญ ภูมิภาคตามหน้าที่อาจจะรวมเอาส่วนต่างๆของภูมิภาคตามลักษณะเข้ามาเป็นส่วนประกอบได้ เช่นแหล่งอุตสาหกรรม อาจประกอบด้วยบางส่วนของภูเขา บางส่วนเป็นที่ราบ ในทำนองเดียวกันภูมิภาคตามลักษณะก็อาจประกอบด้วยบางส่วนของแหล่งอุตสาหกรรม บางส่วนของแหล่งผลิตแร่ เป็นต้น

ภูมิภาคอาจกำหนดขึ้นตามการแบ่งประเภท โดยพิจารณาจากลักษณะที่เด่นหรือสำคัญของภูมิภาคนั้นๆ ถ้าหากภูมิภาคใดมีลักษณะที่เด่นคล้ายคลึงกันแล้ว ก็จัดว่าเป็นภูมิภาคประเภทเดียวกัน เช่นภูมิภาคแบบภูมิอากาศ เมดิเตอร์เรเนียน ภูมิภาคแบบที่ราบลุ่มแม่น้ำ ภูมิภาคแบบทะเลทราย เป็นต้น ภูมิภาคลักษณะเช่นนี้เรียกว่า **ภูมิภาคตามการแบ่งประเภท (generic region)** เราอาจพบภูมิภาคประเภทเดียวกันนี้ กระจายอยู่ในที่ต่างๆ หลายแห่ง สำหรับ**ภูมิภาควัฒนธรรม (cultural region)** จะหมายถึงบริเวณพื้นที่ที่ใช้ภาษาเดียวกัน นับถือศาสนาเดียวกันมา หรือมีสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นแบบเดียวกัน และประกอบกิจกรรมทางวัฒนธรรมในช่วงเวลาเดียวกัน เช่นภูมิภาคควิเบก (Quebec) ใช้ภาษาฝรั่งเศส การนับถือศาสนา รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การแบ่งปันที่ดิน สภาพทางสังคมและการประกอบกิจกรรมเป็นแบบเดียวกัน ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษซึ่งอพยพจากฝรั่งเศส เข้ามาตั้งถิ่นฐานในรัฐควิเบก ของแคนาดา ภูมิภาคควิเบกจึงเป็นภูมิภาควัฒนธรรมภายในดินแดนแคนาดา (greater Canadian framework)

ความหมายของภูมิภาค

คำว่าภูมิภาค ภาค เขตหรือบริเวณ มาจากภาษาอังกฤษว่า region หรือ area ราชบัณฑิตยสถาน (2524, 301) ได้ให้ความหมายของภูมิภาค (the region) ไว้ในพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ - ไทย ว่าหมายถึง

เขตพื้นที่หนึ่งซึ่งมีลักษณะทางวัฒนธรรมบางอย่าง แยกออกมาได้จากเขตอื่นๆในสังคม การแยกออกจากกันเป็นภูมิภาค ทำให้เราเห็นความเหมือนกันของลักษณะบางอย่างในเขตภูมิภาคเดียวกันและความแตกต่างกันในลักษณะเหล่านี้ระหว่างเขตภูมิภาคต่างๆ นอกจากลักษณะทางวัฒนธรรมแล้ว ยังมีลักษณะอื่นๆอีกหลายลักษณะที่สามารถใช้กำหนดได้ว่าเขตพื้นที่ต่างๆอยู่ในเขตภูมิภาคเดียวกัน เช่น ความเป็นมาในทางประวัติศาสตร์ สภาพภูมิศาสตร์ การคมนาคมติดต่อ ระบบเศรษฐกิจ ภูมิภาคจะมีความเหมือนกันในลักษณะเหล่านี้ และเราอาจจะถือเอาภูมิภาคเป็นหน่วยในการศึกษาเปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่นๆ

นอกจากนี้ในหนังสือพจนานุกรมศัพท์ภูมิศาสตร์ อังกฤษ - ไทย (ราชบัณฑิตยสถาน 2523 , 690) ให้ความหมายไว้ว่าหมายถึง

บริเวณหน่วยใดหน่วยหนึ่งของพื้นแผ่นดินในโลก ที่มีลักษณะทางใดทางหนึ่ง หรือหลายๆ อย่างที่คล้ายคลึงกัน เช่นในทางธรรมชาติ ทางเศรษฐกิจ ทางวัฒนธรรม ทางการเมือง หรือ ลักษณะสำคัญที่เด่นชัดเหมือนกันอย่างใดอย่างหนึ่ง จนรวมเป็นภาคเดียว บริเวณเดียวกัน และ ในขณะที่เดียวกันก็แตกต่างออกไปจากบริเวณใกล้เคียงโดยรอบ การกำหนดหลักเกณฑ์ที่เกี่ยวกับ ลักษณะเฉพาะที่รวมกันในบริเวณใดบริเวณหนึ่ง นับว่าเป็นสิ่งสำคัญ ในการศึกษาวิชา ภูมิศาสตร์ โดยเฉพาะวิชาภูมิศาสตร์ภูมิภาค

ริชาร์ด ฮาร์ทฮอร์น (Richard Hartshorne อ้างจาก Harm J. de Blij 1971 , 5) ให้ความหมายของภูมิภาคไว้ว่า ... is an area of specific location which is in some way distinctive from other areas and which extends as far as that distinction extends. หมายถึงพื้นที่บริเวณใด บริเวณหนึ่งที่มีที่ตั้งแน่นอน มีลักษณะบางอย่างเด่นชัดแตกต่างไปจากพื้นที่บริเวณอื่น และมีเนื้อที่แผ่กว้างออกไปเท่าที่ลักษณะเฉพาะดังกล่าวจะขยายไปถึง

โรดส์ เมอร์ฟี (Rhoads Murphey 2531 , 35) กล่าวว่า ภูมิภาคเป็นบริเวณที่สามารถ กำหนดได้ ประกอบด้วยลักษณะเฉพาะต่างๆ ที่กระจายอยู่อย่างสม่ำเสมอและมีความสัมพันธ์กัน

สรุปได้ว่า ภูมิภาคหมายถึงหน่วยของพื้นที่ ที่มีที่ตั้ง มีลักษณะบางอย่าง หรือหลายอย่าง คล้ายคลึงกัน กระจายกันอยู่อย่างสม่ำเสมอ สามารถรวมเข้าเป็นบริเวณเดียวกัน มีลักษณะเฉพาะ ของตน และสามารถแยกความแตกต่างออกจากบริเวณใกล้เคียงโดยรอบได้

เกณฑ์ที่ใช้ในการจัดแบ่งภูมิภาค

เนื่องจากพื้นผิวโลกมีบริเวณกว้างใหญ่ นักภูมิศาสตร์จึงพยายามแบ่งพื้นที่ทั่วโลกออกเป็น ส่วนๆ เพื่อสะดวกในการศึกษาและทำความเข้าใจ เช่นแบ่งพื้นที่ออกเป็นทวีป ประเทศ ภูมิภาค หรือจัดพื้นที่ขนาดเล็ก แต่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียว (homogeneity) เข้าด้วยกัน สำหรับหลัก เกณฑ์ที่ใช้ในการกำหนดภูมินิภาคนั้นยังไม่อยู่ในขั้นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป แต่นักภูมิศาสตร์ก็พยายาม ค้นหากเกณฑ์ต่างๆ มาใช้เป็นเครื่องมือในการกำหนดบริเวณของภูมิภาค และกำหนดเขตแดนของ ภูมิภาค สุดแต่ว่าผู้ที่ต้องการศึกษาค้นคว้าภูมินิภาคชนิดใด เกณฑ์ที่นิยมใช้กันมากคือ ปัจจัยทาง ด้านกายภาพ เช่นลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ธรณีสัณฐานวิทยา ดิน พืชพรรณธรรมชาติ กับปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม ได้แก่ การตั้งถิ่นฐาน ประชากร เชื้อชาติ ภาษา ศาสนา ลักษณะ สังคมและเศรษฐกิจ ตลอดจนลักษณะอื่นๆ ในที่นี้อาจสรุปเกณฑ์สำคัญที่นักภูมิศาสตร์ใช้ในการ แบ่งภูมิภาคของโลกได้ 7 เกณฑ์คือ

1. **ตำแหน่งที่ตั้ง** เนื่องจากโลกประกอบด้วยส่วนที่เป็นพื้นดิน และพื้นน้ำ ส่วนที่เป็นพื้นดิน บางส่วนพื้นที่ติดต่อกันโดยมีเทือกเขาขวางกัน เช่นยุโรปกับเอเชียมีเทือกเขายูราล และเทือกเขาคอเคซัสกันอยู่ บางส่วนมีทางน้ำกัน เช่น ทะเลเมดิเตอร์เรเนียนกั้นระหว่างยุโรปกับแอฟริกา ทะเลแดงกั้นระหว่างเอเชีย กับ แอฟริกา ดินแดนอเมริกาเหนือ กับ อเมริกาใต้ มีดินแดนอเมริกากลางเชื่อมต่อ โดยมีการขุดคลองปานามาเป็นเส้นทางเดินเรือ เชื่อมระหว่าง มหาสมุทรแอตแลนติก กับมหาสมุทรแปซิฟิก บางส่วนมีที่ตั้งแยกกันโดยเด็ดขาด เช่นออสเตรเลีย แอนตาร์กติกา ส่วนที่เป็นพื้นน้ำจะอยู่ต่อเนื่องกันโดยตลอด การจัดแบ่งภูมิภาคจึงพิจารณาพื้นที่ที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกันจัดไว้ด้วยกันเป็นทวีป

2. **ภูมิประเทศ** เป็นลักษณะทางกายภาพ และทางธรรมชาติของแผ่นดิน รวมถึงความสูงต่ำของผิวโลก ที่นิยมใช้ในการพิจารณา ดูจากลักษณะของพื้นผิวโลก เช่น ที่ราบ ที่ราบสูง เนินเขา เทือกเขา ดูนํ้า ทะเล เป็นต้น

3. **ภูมิอากาศ** เป็นลักษณะทางกายภาพ ที่นิยมใช้เป็นเกณฑ์ในการแบ่งภูมิภาคมากที่สุดองค์ประกอบของภูมิอากาศที่ใช้ เป็นหลักในการพิจารณาได้แก่

3.1 อุณหภูมิ พิจารณาเดือนที่มีอุณหภูมิสูงสุด เดือนที่มีอุณหภูมิต่ำสุด และช่วงเวลาของฤดูกาล

3.2 ไอนํ้าในอากาศ ได้แก่ ความชื้น หมอก เมฆ

3.3 หยาดน้ำฟ้า ได้แก่ ฝน หิมะ นํ้าค้าง ถูกเก็บ

3.4 ความกดอากาศ ได้แก่ ลักษณะความกดอากาศสูง ความกดอากาศต่ำ

3.5 ลม ได้แก่ ลมค้าตะวันออกเฉียงเหนือ ลมค้าตะวันออกเฉียงใต้ ลมตะวันตก ลมมรสุม ลมประจำถิ่น

การแบ่งภูมิภาคตามเกณฑ์ภูมิอากาศ เช่น เขตภูมิอากาศร้อนชื้น เขตภูมิอากาศแห้งแล้ง เขตภูมิอากาศอบอุ่นชื้น เขตภูมิอากาศแบบเมดิเตอร์เรเนียน เขตภูมิอากาศแถบขั้วโลก เป็นต้น

4. **ทรัพยากรธรรมชาติ** เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ภูมิภาคหนึ่งแตกต่างไปจากภูมิภาคอื่น ภูมิภาคที่มีทรัพยากรปริมาณมากและคุณภาพดี จะส่งเสริมให้ภูมิภาคนั้นอุดมสมบูรณ์ และมั่งคั่ง ภูมิภาคที่มีทรัพยากรธรรมชาติน้อยหรือคืออควมค่า อาจส่งผลให้ภูมิภาคนั้นยากจนและล้าหลัง ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ นํ้า ดิน ป่าไม้ พืชพรรณธรรมชาติ แร่ธาตุ เป็นต้น

5. **วัฒนธรรม** เป็นเกณฑ์ที่ยากต่อการพิจารณาเพราะลักษณะวัฒนธรรมเป็นสิ่งไม่มีขอบเขต อาจแพร่ขยายออกไปยังอีกที่หนึ่งได้ง่ายและรวดเร็ว วัฒนธรรมที่นิยมใช้เป็นเกณฑ์ในการแบ่งภูมิภาค ได้แก่ ภาษา ศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี และลักษณะความเป็นอยู่

เช่นภูมิภาคหนึ่ง อาจใช้ภาษาหนึ่ง และนับถือศาสนาหนึ่งเป็นหลัก หรือภูมิภาคหนึ่งจะมีการใช้ภาษาหนึ่ง แต่มีการนับถือศาสนาอื่นปะปน ภูมิภาคที่ใช้วัฒนธรรมเป็นเกณฑ์ในการกำหนด เช่น แองโกลอเมริกัน หมายถึงกลุ่มที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีแบบอังกฤษ ได้แก่สหรัฐอเมริกา และแคนาดา ลาตินอเมริกา หมายถึงกลุ่มที่ใช้ภาษาละตินแบบสเปน ได้แก่ เม็กซิโก และอเมริกาใต้ มุสลิม ได้แก่กลุ่มที่นับถือศาสนาอิสลาม เป็นต้น

6. การเมือง เป็นลักษณะทางสังคมที่แต่ละภูมิภาคกำหนดขึ้น ใช้ในการปกครองภูมิภาคหรือดินแดนของตน การเมืองเป็นเกณฑ์การแบ่งภูมิภาคที่ชัดเจน มีเขตแดนแน่นอนกว่าวัฒนธรรม รูปแบบทางการเมืองที่ใช้เป็นเกณฑ์การแบ่งภูมิภาคในปัจจุบันมี 2 กลุ่ม คือ

6.1 กลุ่มประชาธิปไตย ได้แก่กลุ่มประเทศที่ประชาชนมีสิทธิในการเลือกผู้นำประเทศ มีเสรีภาพในการเลือกประกอบอาชีพและดำเนินชีวิต เช่นประเทศในทวีปอเมริกาเหนือ สหราชอาณาจักร สาธารณรัฐฝรั่งเศส ประเทศออสเตรเลีย ประเทศไทย ประเทศญี่ปุ่น ประเทศนิวซีแลนด์ เป็นต้น

6.2 กลุ่มประเทศสังคมนิยม ได้แก่กลุ่มประเทศที่ผู้นำมีได้มาจากการเลือกตั้งของประชาชน ผู้นำมีอำนาจเด็ดขาดในการตัดสินใจ รามกฎขาดสิทธิและเสรีภาพในการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิต เช่นสาธารณรัฐประชาชนจีน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว สาธารณรัฐสังคมนิยมแห่งสหภาพพม่า สาธารณรัฐคิวบา สาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม เป็นต้น

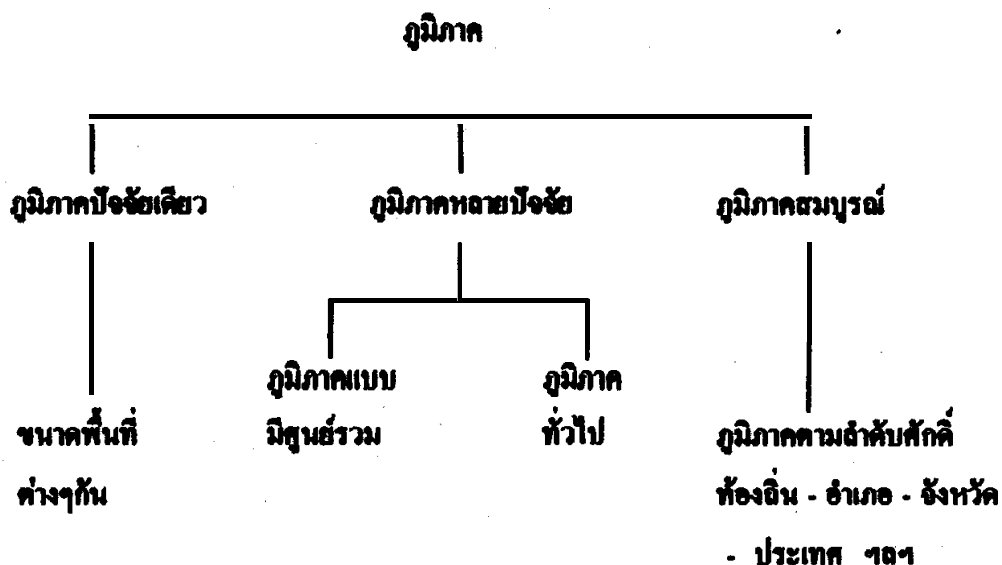
7. เศรษฐกิจ เป็นลักษณะทางสังคมที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการแบ่งภูมิภาคโดยพิจารณาจากรายได้ของประเทศที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญทางเศรษฐกิจ การแบ่งกลุ่มประเทศตามสภาพทางเศรษฐกิจแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มได้แก่

7.1 กลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้ว ได้แก่ประเทศที่ประกอบกิจการอุตสาหกรรม เป็นกิจกรรมหลักทางเศรษฐกิจ มีธุรกิจการค้า และการบริการก้าวหน้า ถ้ามีกิจกรรมทางการเกษตร ก็จะเป็นการเกษตรเพื่อการค้าที่ก้าวหน้า ใช้กำลังคนน้อยแต่จะใช้เครื่องจักรและเทคโนโลยีเป็นส่วนใหญ่ ทำให้ได้รับผลผลิตสูง เช่นกลุ่มประเทศยุโรปเหนือ ยุโรปตะวันตก สหรัฐอเมริกา แคนาดา ญี่ปุ่น ออสเตรเลีย และนิวซีแลนด์

7.2 กลุ่มประเทศกำลังพัฒนา เดิมเรียกว่ากลุ่มประเทศด้อยพัฒนา แต่ปัจจุบันกำลังพัฒนาเศรษฐกิจให้มีระดับสูงขึ้นจนอยู่ในระดับปานกลาง สภาพความเป็นอยู่ของประชาชนกำลังได้รับการพัฒนาให้ดีขึ้น เช่นประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เอเชียใต้ เอเชียตะวันตกเฉียงใต้ กลุ่มลาตินอเมริกา ภูมิภาคแอฟริกาตะวันตก ภูมิภาคแอฟริกากลาง ภูมิภาคแอฟริกาเหนือ และภูมิภาคแอฟริกาตะวันออก เป็นต้น

ประเภทของภูมิภาค

เพรตตัน อี เจมส์ และซี เอฟ โจนส์ (James และ Jones 1954 อ้างจากฉัตรชัย 2527 , 116 - 120) ได้ตรูปรนนิคของภูมิภาคไว้ 3 ประเภท ดังนี้

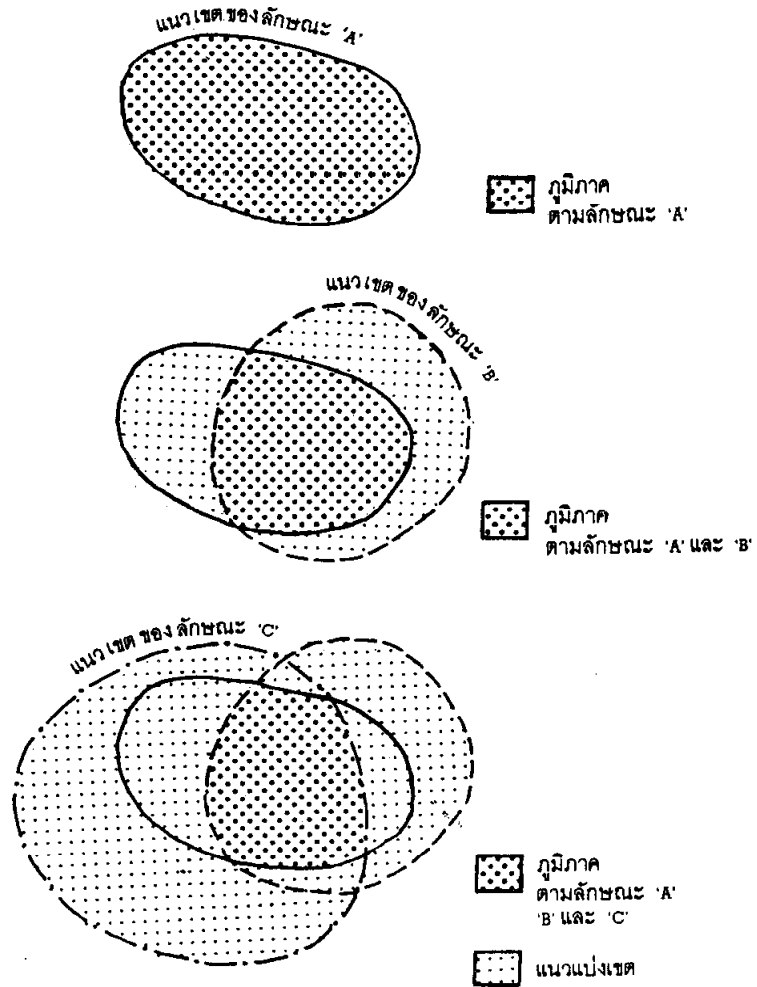

รูปที่ 3.6 ประเภทของภูมิภาค

ที่มา : คัดแปลงจาก ฉัตรชัย พงศ์ประยูร 2527 , 117

1. **ภูมิภาคปัจจัยเดียว** (Single - feature region) เป็นภูมิภาคที่เกิดจากการใช้ลักษณะใดลักษณะหนึ่ง หรือปัจจัยอย่างใดปัจจัยหนึ่งเป็นเกณฑ์ในการกำหนดขอบเขตของพื้นที่ นิยมใช้ในการศึกษาพื้นที่ขนาดเล็ก เช่น เขตชุมชน เขตหมู่บ้าน หรือศึกษาในเรื่องต่างๆที่สนใจเฉพาะเรื่อง เช่น ภูมิภาคอากาศ ภูมิประเทศ ลักษณะทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ก็จะพิจารณาความีที่ใดบ้างที่มีลักษณะคล้ายกับหัวข้อเรื่องหรือปัญหาที่จะศึกษา ก็จัดพื้นที่ดังกล่าวเข้าไว้ด้วยกัน ภูมิภาคลักษณะนี้จะมีขนาดพื้นที่ต่างกัน และพื้นที่อาจกระจายกันอยู่ เช่น ต้องการศึกษาดูเฉพาะเรื่องการเกษตร ก็จะได้เฉพาะการเกษตรในแต่ละภูมิภาคของทวีปต่างๆ หรือต้องการศึกษาดูเฉพาะลักษณะภูมิภาคอากาศ ก็จะแบ่งพื้นที่ศึกษาเป็นหน่วยพื้นที่ทางอากาศ เป็นต้น

2. **ภูมิภาคหลายปัจจัย** (Multiple - feature region) เป็นภูมิภาคที่เกิดจากการใช้ลักษณะหลายๆลักษณะหรือปัจจัยหลายๆอย่างมาพิจารณาในบริเวณใด บริเวณหนึ่ง ในการศึกษาจะยึดพื้นที่เป็นหลัก นิยมศึกษาเป็นรายทวีป หรือประเทศ เช่น ถ้าต้องการศึกษาทวีปยุโรปก็จะ

รูปที่ 3.7 แสดงภูมิภาคหลายปัจจัย มีศูนย์รวมหรือใจกลาง

ที่มา : Murphey , Rhoads. 1982 , 28

พิจารณาจากปัจจัยหลายอย่าง เช่นปัจจัยทางธรณี ลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ พืชพรรณ ลักษณะทางเศรษฐกิจ ประชากร วัฒนธรรม และการคมนาคมขนส่ง เป็นต้น การศึกษาลักษณะนี้จะทำให้เข้าใจข้อเท็จจริงของทวีปยุโรปตามเกณฑ์ที่ศึกษา การศึกษาภูมิศาสตร์ลักษณะนี้เรียกว่า **ภูมิภาคทั่วไป** (General region) และจากการพิจารณาปัจจัยต่างๆหลายอย่างในพื้นที่แห่งใดแห่งหนึ่งจะพบว่ามามีบริเวณที่เป็นศูนย์กลางรวม (core area) ของปัจจัยต่างๆหนาแน่นมาก ซึ่งเป็นศูนย์กลางของภูมิภาค เมื่อไกลออกไปจากศูนย์กลาง ลักษณะดังกล่าวจะลดความเข้มข้นลงหรือเกิดความแตกต่างที่ละเอียดขึ้นตามบริเวณรอบนอก และบริเวณนั้นอาจจะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอีกเขตหนึ่ง เรียกว่าเป็นเขตเชื่อมต่อกับหรือเขตที่มีการเปลี่ยนแปลง จากลักษณะอย่างหนึ่งไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง ในขณะที่เดียวกันก็แสดงให้เห็นเส้นเขตแดน (boundaries) ของอีกภูมิภาคหนึ่งเริ่มขึ้น ภูมิภาคตามลักษณะที่กล่าวมานี้เรียกว่า **ภูมิภาคแบบมีศูนย์กลางรวม** (Nodal region) ซึ่งรู้จักกันในปัจจุบันคือ **เขตภูมิภาคของนคร** (City region)

8. **ภูมิภาคสมบูรณ์** (Total region) เป็นภูมิภาคที่เกิดจากการจัดลำดับศักดิ์ (Hierarchy) หรือจัดระบบลำดับชั้นลดหลั่นของภูมิภาคต่างๆ จากพื้นที่ขนาดเล็กไปหาพื้นที่ขนาดใหญ่ เช่น จากชุมชนในท้องถิ่น ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาค ขึ้นไปจนถึงประเทศ หรือกลับกันจากพื้นที่ขนาดใหญ่ลงไปสู่พื้นที่ขนาดเล็ก เช่น จากประเทศ ภาค จังหวัด อำเภอ จนถึงชุมชน การใช้เขตการปกครองเป็นภูมิภาคในการศึกษา เรียกว่า **เขตภูมิภาคทางการเมือง** (Political region) นักภูมิศาสตร์นิยมใช้เขตภูมิภาคทางการเมืองเป็นหน่วยพื้นที่ ในการศึกษา เพราะสะดวกต่อการรวบรวมข้อมูล

ดังนั้นการศึกษาพื้นที่เฉพาะบริเวณใดบริเวณหนึ่ง ซึ่งมีขอบเขตตามเกณฑ์ที่กำหนด ด้วยการวิเคราะห์ทำเลที่ตั้ง การกระจาย และความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ทางด้านกายภาพและวัฒนธรรม ตลอดจนการจัดการทางพื้นที่ ในบริเวณดังกล่าว จึงเรียกว่า **ภูมิภาคศึกษา** (Regional Studies)

วิธีการศึกษาภูมิภาค

บี เจ แอด แบร์รี (B.J.L.Berry 1967 อ้างจากนิตยสาร 2527 , 122) ศาสตราจารย์ทางภูมิศาสตร์แห่งมหาวิทยาลัยชิคาโก ได้เสนอวิธีการศึกษาภูมิภาคไว้ว่า การศึกษาภูมิภาคคือการวิเคราะห์ทำเลที่ตั้งโดยพิจารณาข้อเท็จจริงทางภูมิศาสตร์ (Geographic Fact) ในพื้นที่นั้น ในแต่ละพื้นที่อาจศึกษาข้อเท็จจริงอย่างเดียวหรืออาจศึกษาหลายอย่างก็ได้ ถ้าศึกษาปัจจัยอย่างเดียวในพื้นที่หลายๆ แห่งแล้ว พบว่าข้อเท็จจริงที่ได้ศึกษากันไปในแต่ละพื้นที่

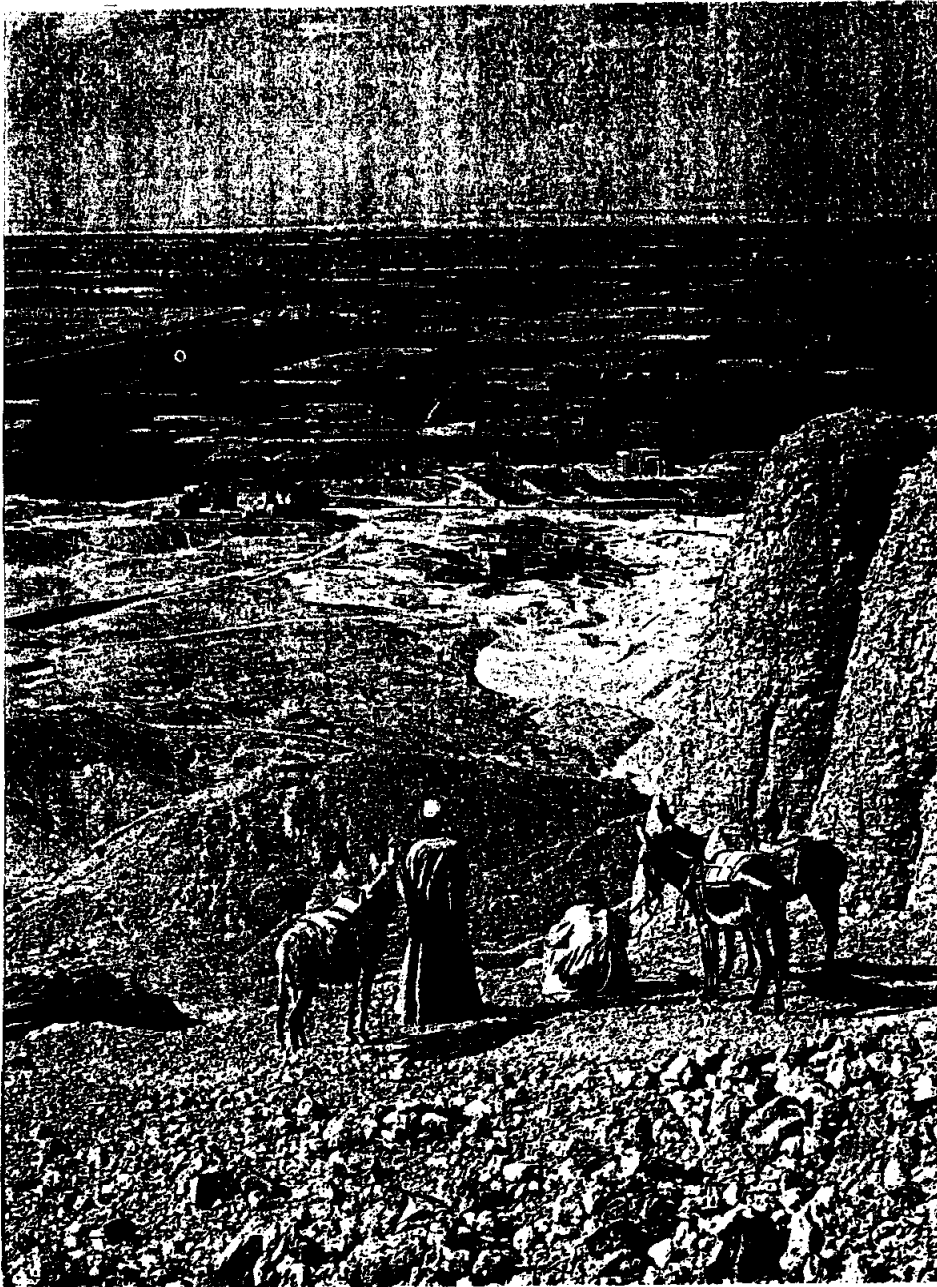
อาจกล่าวได้ว่าปรากฏการณ์นั้นแตกต่างกันทางพื้นที่ เช่นลักษณะภูมิอากาศ ในบริเวณหนึ่งแตกต่างไปจากอีกบริเวณหนึ่ง ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นได้ในแผนที่ หากศึกษาปัจจัยหลายอย่างในพื้นที่เดียวกันถือว่าเป็นการศึกษาแบบการแจกแจงเกี่ยวกับ ท่าที่ตั้ง (Locational Inventories) เพราะเป็นการผสมผสานปรากฏการณ์ต่างๆ ในพื้นที่ ทำให้มีความรู้ในพื้นที่นั้นอย่างละเอียดทุกแง่มุมจนสามารถเห็นคุณลักษณะของพื้นที่ดังกล่าวได้ชัดเจน

สรุป

ภูมิภาคเกิดขึ้นจากความคิดของนักภูมิศาสตร์ ในการกำหนดหรือแบ่งเนื้อที่บนพื้นผิวโลกออกเป็นเขตหรือบริเวณ ภูมิภาคมี **ขอบเขตหรือมีเนื้อที่** ภูมิภาคที่เรียกชื่ออย่างเดียวกัน เช่น ภาคตะวันออก ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อาจมีขอบเขตหรือขนาดเนื้อที่ภายในภูมิภาคแตกต่างกัน ซึ่งเป็นผลมาจากการใช้หลักเกณฑ์ต่างกันหรือกำหนดภูมิภาคขึ้นมาตามวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน ดังนั้นหากมีข้อมูลที่เกี่ยวข้องเพิ่มขึ้น ขอบเขตหรือเนื้อที่ของภูมิภาคสามารถเปลี่ยนแปลงได้ ทุกภูมิภาคมีตำแหน่งที่ตั้งปรากฏบนพื้นโลก สามารถบอกที่ตั้งของภูมิภาคด้วยค่าละติจูด และลองจิจูด เรียกว่า **ที่ตั้งสัมบูรณ์** หรือบอกที่ตั้งในลักษณะสัมพันธ์กับสถานที่อื่นๆ เรียกว่า **ที่ตั้งสัมพัทธ์**

ภายในแต่ละภูมิภาคจะมีลักษณะร่วมที่ทำให้ภูมิภาคเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บริเวณที่มีลักษณะเฉพาะร่วมกันเรียกว่า **บริเวณแกนกลางของภูมิภาค** สิ่งที่มีลักษณะร่วมกันหรือแกนกลางอาจจะเป็นปรากฏการณ์ทางกายภาพ เช่นที่ราบ ลุ่มแม่น้ำ จุดที่เส้นทางคมนาคมบรรจบ หรืออาจเป็นพัฒนาการทางวัฒนธรรม เช่น ศูนย์กลางทางการเมือง ทางการศึกษา เป็นต้น แกนกลางของภูมิภาคที่เด่นชัดคือบริเวณที่มีประชากรหนาแน่นที่สุด เป็นแหล่งรวมกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เป็นเมืองหลวง เป็นบริเวณที่กำหนดรูปแบบทางวัฒนธรรม บริเวณแกนกลางจะเป็นจุดเริ่มต้น และพัฒนาลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมของภูมิภาค แล้วแพร่กระจายอิทธิพลไปครอบคลุมบริเวณโดยรอบ บริเวณที่อยู่ห่างไกลออกไปจากแกนกลางจะมีลักษณะสำคัญของภูมิภาคคล้ายตัวลงที่ละน้อยๆ เรียกว่า **บริเวณชายขอบ** เมื่อถึงบริเวณที่ลักษณะเฉพาะที่เป็นแกนกลางลดลงจนสังเกตได้ และมีลักษณะอื่นของภูมิภาคอื่นเข้ามาแทนที่เรียกว่า **เขตเชื่อมต่อหรือเขตที่มีการเปลี่ยนแปลง**

ลักษณะทางกายภาพที่เด่นชัด เช่นภูเขา แม่น้ำ ทะเล อาจทับสนิทกับเขตเชื่อมต่อที่เปลี่ยนจากภูมิภาคหนึ่งไปยังอีกภูมิภาคหนึ่ง จึงใช้เป็น **เส้นแบ่งเขตระหว่างภูมิภาค** แต่ต่อมาอาจล้าสมัย หรือสร้างความยุ่งยากให้ได้ เพราะการครอบครองของมนุษย์ อาจเชื่อมโยง

รูปที่ 3.8 เส้นแบ่งเขตภูมิภาค : บริเวณดุ่มแม่น้ำไนต์ตอนกลางของสาธารณรัฐอาหรับอียิปต์ จะเห็นเส้นแบ่งเขตภูมิภาคชัดเจน ระหว่างพื้นที่สีเขียวซึ่งเป็นเขตเพาะปลูกอริยมัง แม่น้ำไนต์ กับเขตทะเลทรายที่แผ่กระจายถัดออกไป

ที่มา : Blij Harm J. de and Peter O. Muller, 1988. GEOGRAPHY: Regions and Concepts.

พื้นที่ทั้งสองฝั่งเข้าด้วยกัน ลักษณะทางวัฒนธรรมเช่น เชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ก็เป็นอีก ลักษณะหนึ่งที่นิยมใช้เป็นแนวแบ่งเขตระหว่างภูมิภาค

อย่างไรก็ตามบางภูมิภาคจะมีแนวแบ่งเขตภูมิภาคค่อนข้างชัดเจน เช่นเขตลุ่มแม่น้ำไนล์ แต่ภูมิภาคส่วนใหญ่อาจมองไม่เห็นเส้นแบ่งเขต จึงอาศัยเกณฑ์ต่างๆ เป็นเครื่องกำหนดแล้ววาท ขอบเขตของแต่ละภูมิภาคลงในแผนที่ เพื่อสะดวกในการศึกษาภูมิภาคนั้นๆ ตามต้องการ

ภูมิภาคบางแห่งเกิดจากประชากรที่อาศัยรวมกันอยู่ในพื้นที่นั้นเกิดความรู้สึกว่า คนเป็น อันหนึ่งอันเดียวกันกับพื้นที่ มีลักษณะเฉพาะของพื้นที่ที่คนอาศัยอยู่ รวมทั้งอาหาร การแต่งกาย ลักษณะที่อยู่อาศัย รูปแบบทางภาษา ทัศนคติ ศิลปะและวัฒนธรรม มีลักษณะแตกต่างจาก ภูมิภาคใกล้เคียง จึงพยายามรักษาเอกลักษณ์ของคนไว้ ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า **ภูมิภาคนิยม**

ภูมิภาคที่มีลักษณะเฉพาะและมองเห็นความกลมกลืนลักษณะใดลักษณะหนึ่งอย่างชัดเจน เช่นพื้นที่เป็นภูเขา ที่ราบลุ่มแม่น้ำ เรียกว่า **ภูมิภาคตามลักษณะ** ส่วนภูมิภาคที่เป็นแกนกลาง เป็นจุดรวมของปฏิสัมพันธ์ระหว่างภูมิภาค หรือกำหนดตามหน้าที่ที่เป็นองค์ประกอบของภูมิภาค นั้นๆ เรียกว่า **ภูมิภาคตามหน้าที่**

ภูมิภาคหมายถึงหน่วยของพื้นที่ มีที่ตั้ง มีลักษณะบางอย่างหรือหลายอย่างคล้ายคลึงกัน กระจายกันอยู่อย่างสม่ำเสมอ สามารถรวมเข้าเป็นบริเวณเดียวกัน มีลักษณะเฉพาะของตน และสามารถแยก ความแตกต่างออกจากบริเวณใกล้เคียงได้ เกณฑ์ที่ใช้ในการจัดแบ่งภูมิภาคสรุปได้ 7 เกณฑ์คือ ตำแหน่งที่ตั้ง ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรม การเมือง และเศรษฐกิจ

เจมส์ และโจนส์ ได้กล่าวถึงประเภทของภูมิภาคไว้ว่า มี 3 ประเภท ได้แก่ **ภูมิภาคปัจจัยเดียว** เกิดจากการใช้ลักษณะใดลักษณะหนึ่ง หรือปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นเกณฑ์ในการกำหนดขอบเขตพื้นที่ นิยมใช้ในการศึกษาพื้นที่ขนาดเล็ก ศึกษาเฉพาะเรื่อง ภูมิภาคลักษณะนี้จะมีขนาดพื้นที่ต่างๆ กัน และพื้นที่อาจกระจายกันอยู่ ประเภทที่ 2 คือ **ภูมิภาคหลายปัจจัย** เกิดจากการใช้ลักษณะหลายๆ ลักษณะ หรือปัจจัยหลายอย่างมาพิจารณา ในพื้นที่บริเวณใดบริเวณหนึ่ง ในการศึกษาจะยึดพื้นที่เป็นหลัก นิยมศึกษาเป็นรายทวีป หรือประเทศ การศึกษาลักษณะนี้เรียกว่า **ภูมิภาคทั่วไป** การพิจารณาปัจจัยหลายอย่างใน พื้นที่จะพบว่ามิมีบริเวณที่เป็นศูนย์กลางซึ่งเป็นศูนย์กลางของภูมิภาค ที่ไกลออกไปจะลดความเข้มข้น ลงที่ละน้อยตามบริเวณรอบนอก และบริเวณนั้นอาจจะตกอยู่ในอิทธิพลของอีกเขตหนึ่ง เรียกว่า **เขตเชื่อมต่อหรือเขตที่มีการเปลี่ยนแปลง** จากลักษณะหนึ่งไปอีกลักษณะหนึ่ง และแสดงให้เห็น **เส้นเขตแดน** ของอีกภูมิภาคหนึ่งเริ่มขึ้น ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า **ภูมิภาคแบบมีศูนย์กลางรวม**

ซึ่งในปัจจุบันคือ **เขตภูมิภาคนคร** ประเภทที่ 3 คือ **ภูมิภาคสมบูรณ** เป็นภูมิภาคที่เกิดจากการจัดลำดับอันดับของภูมิภาคต่างๆ จากพื้นที่ขนาดเล็กไปหาพื้นที่ขนาดใหญ่ เช่นจากชุมชนในท้องถิ่น ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาค ขึ้นไปถึงประเทศ หรือกลับกันจากพื้นที่ขนาดใหญ่ลงไปสู่พื้นที่ขนาดเล็ก การใช้เขตการปกครองเป็นภูมิภาคในการศึกษาเรียกว่า **เขตภูมิภาคทางการเมือง**

การศึกษาพื้นที่เฉพาะบริเวณใดบริเวณหนึ่ง ซึ่งมีขอบเขตตามเกณฑ์ที่กำหนด ด้วยการวิเคราะห์ทำเลที่ตั้ง การกระจาย และความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ ทางด้านกายภาพ และวัฒนธรรม ตลอดจนการจัดการทางพื้นที่ในบริเวณดังกล่าว เรียกว่า **ภูมิภาคศึกษา** วิธีการศึกษาภูมิภาค คือ การวิเคราะห์ทำเลที่ตั้ง โดยพิจารณาข้อเท็จจริงทางภูมิศาสตร์ในพื้นที่นั้น อาจศึกษาข้อเท็จจริงอย่างเดียวหรือศึกษาหลายอย่างก็ได้ ถ้าศึกษาปัจจัยเดียวในพื้นที่หลายๆ แห่ง แล้วพบว่า ข้อเท็จจริงที่ได้ ต่างกันไปในแต่ละพื้นที่ อาจกล่าวได้ว่า ปรากฏการณ์นั้นแตกต่างกันทางพื้นที่ หากศึกษาปัจจัยหลายอย่างในพื้นที่เดียวกัน ถือว่าเป็นการศึกษาแบบการแจกแจงเกี่ยวกับทำเลที่ตั้ง ทำให้มีความรู้เกี่ยวกับพื้นที่นั้นละเอียดทุกแง่มุม